

részesíti olvasóját. Csak egyetlenegy mozzanatot kifogásolok a könyv magyar kiadásával kapcsolatban. Ez pedig a cím fordítása: HŰ KÉPET ALKOTNI. Az eredeti így szól: THE ART OF DESCRIBING. Semmi akadályát nem látom, miért ne lehetett volna ezt szó szerint lefordítani, A LEÍRÁS MŰVÉSZETE-ként. Hiszen az egész könyv arról szól, ez fő tétele, elemzéseinek kiinduló- és végpontja. Hű képet alkotni pedig százféleképpen lehet a képzőművészetben (is): mondjuk úgy, mint ahogyan azt Saenredam, Vermeer, Rembrandt, Van Gogh vagy Mondrian tette. A cím magyar fordítása mindenesetre nem ad hű képet az eredeti címről. A többi rendben van.

Gera Judit

MILYEN IS VOLT?

Köszeg Ferenc: Lehetőségek kényszere. Publicisztikai írások, cikkek Új Mandátum, 2000. 475 oldal, 2000 Ft

Attól tartok, nem tudtam pontosan, mire vállalkozom, midőn a *Holmi* felkérésére igent mondtam: recenziót írok Köszeg Ferenc LEHETŐSÉGEK KÉNYSZERE című kötetéről, majd' húsz év publicisztikai írásainak gyűjteményéről. Hisz anno majd' minden cikket olvastam, s majdnem mindegyikkel egyet is értemtem – ami egy hozzám hasonló „doktriner liberális” esetében nem triviális teljesítmény – publicista és olvasója oldaláról egyaránt. Am nem gondoltam arra, hogy határszituációban írtam ugyan politikainak minősíthető cikket (ha a vallás-, vélemény- és gondolatszabadság legősibb liberális értékeit veszélyeztette a mindenkori hatalom), politikai-filozófiai tanulmányt és tanulmánykötetről kritikát, de a politikai publicisztika műfajában teljesen járatan vagyok, így ítéleteim vagy túlzottan „szubsztanciálisak” (azaz arról szólnak, hogy én személy szerint rokonszenvezem-e a szerző politikai álláspontjával) vagy nagyon is formálisak, azaz lelkesen dicsérhetem – Köszeg esetében igencsak őszintén – a szerző szépséges, veretes stílusát, ami már-már esztétikai élvezté teszi a sokszor gyomorforgató esemé-

nyekről való beszámolót. Van persze egy harmadik út – ami inkább a tartalmi értékelés felé tendál –, ha történelmi tablóként olvasom Köszeg kötetét a szamizdat *Beszélő* első számaiban prezentált diktatórikus jogtiprások bemutatásától az ezredforduló demokratikus törvénysértéseinek számbavételéig. Úgyis divatos manapság a számvetés: tízéves a parlamentáris demokrácia, amely megfogya bár, de mégis él... Ám ekkor visszajutok a kiinduló dilemmámhoz: arról beszéljek-e, amiről Köszeg beszél politikusként és publicistaként, azaz magáról „a dologról”, avagy arról a módról, ahogy azt Köszeg elbeszéli, megítéli és megjósolja, diadalmaskodva, ha téved előrelátásában, hogy én már azt jobban tudom, dicsérve, ha bejő a (többnyire kasszandrai) jóslat, hogy, íme, ő már 1994 májusában megmondta. Végül a szubjektív széljegyzetek formáját választom: azt nem tudom pontosan megmondani, hogy milyen is volt az elmúlt másfél évtizedünk, legfeljebb azt, hogy milyennek látja (vagy láttatja) Köszeg kötete, és én e kötet kályhájától kiindulva miért érzem szomorú számvetésnek e cikkgyűjteményt, melynek rezüméje számomra inkább a kényszerű ellehetetlenülés lenne. Pedig a liberalizmus teoretikus teljesítménye alapján egyáltalán nem az általános ellehetetlenülés állapotában leledzik: komunitárius kritikusai az egyik legfontosabb liberális elemet, a manapság multikulturalizmusnak nevezett pluralizmust idézik az individualista liberalizmus ellenében, a republikanizmus pedig a szabadság és a testvériség klasszikus értékei nevében bírálja az „anything goes” relativizmusát. Míg tehát az Atlanti-óceán partjain az a liberálisok dilemmája, hogy milyen választ tud adni a közösségelvű és köztársasági, egalitárius vagy elit-kultúra-féltő kihívásokra, addig a Duna-Tisza partján – Köszeg immár klasszikussá vált megfogalmazása szerint – arra a kérdésre kéne válaszolnia a liberális demokratának, hogy Nagy Sándort vagy Boross Pétert szeretné-e inkább miniszterelnöknek. S míg az eszmetörténész könnyen lehet kérlelhetetlen: ha az íróasztalom közepére helyezem kedvenc Condorcet-kötetemet, senki sem kényszeríthet arra, hogy a bal szélen lévő Marat-cikkgyűjteménnyel vagy a jobb szélen lévő De Maistre hóhérim-nuszaival társítsam, addig egy liberális párt politikusának és publicistájának (sőt még a

szegény szabadelvű állampolgárnak is) választania kell, hogy a szájba köpők és a szájba vizezők tetteitől morálisan magát meggyőző módon soha el nem határoló párttal avagy a „keresztény” jelzőt magyar módra a „nem zsidó” szinonimájaként használó „nemzetiekkel” kíván-e koalícióra lépni (a dolgot megkönnyíti, hogy az országot nemzeti és nem nemzeti oldalra osztók demarkációs vonala primeren antiliberalis, tehát hiába a konzervatív liberálisok titkos vágya, ők sem kellenek). A helyzetet számomra megint csak egy klasszikus kályhától kiindulva lehet világossá tenni: a liberálkonzervatív Tocqueville egész életműve a (materális) egyenlőség érdekében elárult (szellemi) szabadság témájáról szól, az etatizmus, a jakobino-szocializmus s annak legmarkánsabb képviselője, Louis Blanc kemény kritikájaként. Am midőn elolvasta hajdani barátja, Gobineau gróf fajelméleti fejtegetéseit, szakító levelében így írt: „egy egész intellektuális világegyetem választ el minket” – ezt államszocialista ellenfelének soha nem írta volna, mivel annak eszméi benne maradtak az emberiség egységét valló zsidó-keresztény szellemi világban. Ebből persze nem következik, hogy Kőszegnek ne lett volna igaza, midőn a szoclib koalíció kárhuzatos következményeit jósolta: a Fertő tó környéki panziótulajdonosok ma már bizonyára nem párttársukként köszöntenek...

Ha bennfentes információkra vágjuk a t. olvasó, akkor csalatkozni fog: Kőszeg kötetének AZ SZDSZ MEG A TÖBBI PÁRT című fejezetéből sem tudtam meg többet Solt Otilia és Kis János konfliktusáról, a Tölgyessy elnökségét szinte manicheus módon megélték motívumairól, a koalíciókötéssel kapcsolatos döntés, „a fordulat éje” igaz indítékairól. Bár mindaz bejött, amit Kőszeg KORMÁNYZÁSRA ÍTÉLVE című, 1994. május 26-i cikke prognosztizált – s ehhez az előrelátáshoz nem szükségeltetik a trójai királylány leszármazottjának lenni. „A rohamszerű kiábrándulás a szélsőjobboldalnak kedvezne, ebben az esetben a szakszervezeti lobby a költségvetési pazarlást gátolni próbáló kisebb koalíciós partnerre, az SZDSZ-re mutatna. Nem lehet kizárni tehát, hogy igazuk legyen azoknak – e sorok írója közéjük tartozott –, akik egyebek között a militáns jobboldaliság megerősödésétől tartva húzódoztak a balközép koalíciótól.” (175.)

Am a „Realpolitik” dilemmáinál – legalábbis az én szememben – sokkal súlyosabb morá-

lis antinómiákat is felvet e kényszerházasság, melyet nem „Kárász Nelly szerencséje” követ, hanem az undorodó frigid feleség fullad bele a nem kívánt hozományul kapott mocsokba. Kevésbé költőien: amíg a „konzervatív” kormányzat primitív antikommunista – sőt Boross miniszterelnök urat idézve: magyar mccartizmust igénylő – retorikája lehetetlenítette el a történelmi (nem feltétlenül jogi-bírói) igazságtétel követelését, addig a szocialista többség a múltat végképp elfeledni (és ezzel éppen nem eltörölni) vágyó – különben a felvilágosult önérdek kategóriájával tökéletesen megmagyarázható – törekvése tette ugyanezt. A kommunizmus bűneivel – az egyes kommunisták kriminalizálása nélkül – a lehető legteljesebb módon szembeesülni kívánók (köztük szerény személyem) számára mindkettő keserves kiábrándulást hozott: az első menetet az tette kiváltképp undorítóvá, hogy a „magyar mccartizmus” képviselőiben sorra ismertem fel a régi pártbizottság héjait, míg a második féldő eltussolási játszmájában *nolens* inkább, mint *volens*, de a liberális koalíciós partner is részt vett. Kőszeg, aki különben a legkövetkeztetesebben képviselte – kötetében kevésbé követendő módon, a parlament éjfélutáni ülésein tett hozzászólásaiban – az ügyöntörvényt az információs önrendelkezési jog szélesebb horizontja felől megközelíthető, a törvénynek a III/III-asokra való leszűkítését minden titkminiszter által lelkesen támogatott tervezetét kritizáló álláspontot, maga is magamentegető magyarázatra kényszerül, midőn az előterjesztő belügyminiszter által (!) is rossznak tartott törvény megszavazását kommentálja („*Miért szavaztunk igennel?*”). Merthogy semmilyen törvény még a rossz törvénynél is rosszabb... Itt éreztem a „független értelmiségi” királyi útját igazán irigylésre méltónak: az íróasztal mellett ülve az eszmetörténész sohasem kényszerül a kisebb rossz választására, megmaradhat morálfilozófiai magaslatookban. Azt nem tudom megítélni, hogy a *múlt* (és nem az egyes tisztségviselők) átvilágítása kapcsán szükséges volt-e ennyi engedmény – mely mulhatatlanul kompromittálta az engedménytevőket is. – Am végső soron lehetővé tette, hogy a rólunk szóló jelentéseket egy etruszk eposz megfejtetetlen fekete satírsorozataként kapjuk kézbe, miközben nemcsak a hajdani jelentők és a jelentések olvasói, hanem azok is mindent

megtudhatnak rólunk, akik most satíroznak... A jogállami normaként szereplő retroaktivitás tilalma és az elemi erkölcsi elégtétel vágya, a bűnösök nevén nevezése körüli jogbölcseletimorálfilozófiai vitákban nem nagyon mélyed el Kőszeg Ferenc, mégis könyve egyik legdrámaibb része, amely az igazságtétel ellehetetlenülésének – pontosabban jobbról és balról történő tudatos ellehetetlenítésének – témáját taglalja. „Írtam még a múltrol, az illegitim régi rendszer kiszolgálóiról, megismert bűnöseiről. Az igazságtételről szóló viták elültek, véglegesen-e vagy sem, nem tudható. Mindazért, amit az emberek ellen elkövettek, senki sem bizonyult felelősnek. Nem a pereket és az ítéleteket hiányolom. De a felelősségre vonás teljes elmaradása bagatellizálja azt, ami mindannyiunkkal történt.” (475.) A nagy, történelemfilozófiai dimenziójú bűnök morális megtorlásának elmaradása lehetetlenné teszi a mindennapi – vagy ciklusonkénti – gazdasági stiklik számonkérését is. „Régi dolgok ezek, talán már elévültek. Mégis ingatag, morálisan megkérdőjelezhető ötlet, ha felelősségre akarjuk vonni azokat, akik az elmúlt hónapokban éltek vissza a hatalmukkal, és szóba sem hozzuk azokat, akik négy évvel ezelőtt simán megúszták ugyanezt. A társadalom erkölcsi habitusát minden bizonytalansággal kikezdi, ha a győztes négyévenként bíróság elé citálja a vesztest. De kikezdi az is, ha az emberek azt tapasztalják, fent, az elitben nincs szükség a tyűkoltvajok bátorságára sem. Ott az embert nem érheti baj.” (DICSŐSÉGES MAGYAROK. 1994. július 14. 116.)

Kőszeg könyvében – és egész emberi habitusában – az a legszimpatikusabb, hogy a magánvétket és közbűntényeket egymásnak kölcsönösen leíró – és ezzel a társadalom morális egyenlegét nullszaldósra lealacsonyító – politikai pólusok küzdelme közepette megmarad a morális számon kérő – mint maga is mondja: mindinkább magányos – szólama mellett. A divatos Fidesz-székház-ügy mellett nem passzé számára a SZOT–MSZOSZ-székházbotrány sem, melyet chartás álmódosásaink közepette hajlamosak voltunk elfeledni, ahogy nem úgy képzelem a súlyok és ellensúlyok angolszász ideáljának honi adaptációját sem, hogy egy Tocsikot adok két Jozsip Totért. Miképp az Auschwitz-tagadók elől sem kíván a Gulág-relativisták (manapság olybá tetszik – pontosabban nagyon nem tetszik – egyre növekvő) táboraiba menekülni. Igaz, hogy ezt a „Megadom magam”, a „reálisan létező” ko-

alíció realitásának elfogadásáról beszámoló 1994. július 14-i cikkében inkább a szubjektív önostorozás, mintsem az objektív politológusi elemzés formájában prezentálja: „A gyáva zsidók – fűztem hozzá magamban magánhasználatra – Csurkától megrettenve most az MSZP-hez menekülnek. A még gyávább zsidók, akik közé magamat is számítom, szeretnének kibékülni a mérsékelt jobboddallal.” (185.) Amely utóbbi, teszem hozzá felekezeten kívüli liberálisként, legalább olyan kevésbé „reálisan létező” a mai Magyarországon, mint egy Jean Jaurès vagy Olaf Palme neve által fémjelvezhető szociáldemokrácia (hogy csak azokat a szívem szerint való szocialista politikusokat idézzem, akiket megölték, mivel maguk sohasem öltek...).

A visszaható hatályú igazságszolgáltatás tilalma versus az igazságtétel történelmi/morális vágya dilemmájához hasonlatos teoretikus súlyú – mondhatni történelemfilozófiai távlatú – kérdés 1956 örökségének kérdése. A MI LYEN IS VOLT A FORRADALOM? című fejezet (melyből a recenzió címét is plagizáltam) részben azzal foglalkozik, amivel Szalai Erzsébet szociológus az utolsó tíz évben: miért „árulta el” a demokratikus ellenzék a munkástanácsos-önkormányzati-direkt demokratikus eszméket, 1956 forradalmának igaz ideáljait. Részemről nem véletlen az idézőjel. Egyrészt gyűlölöm, ha politikai-ideológiai vitáinkat azzal kezdjük, hogy a másik áruló. Mert ezt az előfeltevést érvek már nemigen követhetik, legfeljebb a nyaktilóé, ám a nyakazás ezúttal is elmarad, a beszélő viszony minden bizonnyal nem maradhat el az árulóknak bélyegzetek és az elárult szent láng Vesta őrzői között.

Ennek az ellehetetlenülésnek a magyarázatára – bár minden bizonnyal nem erre szánta – Kőszeg idézett, MEGADOM MAGAM című cikkében találhatunk egy kitűnő illusztrációt. „A felülről vezényelt rendszerváltoztatással szemben az SZDSZ-es képviselő Tellér Gyula a helyi társadalmak, a polgárosulni vágyó tömegek mozgalmát propagálta a hatalom megalvadt struktúrái ellenében. A népi liberalizmusnak ez a gyönyörű álma azonban sohasem öltött a szervezetek és az intézmények nyelvére lefordítható alakzatot.” (186.) Én inkább a direkt (participatív) demokrácia álmáról beszélnék, s hogy megint elővegyem kedvenc XVIII. századi kályhámát: Jean-Jacques Rousseau óta tudjuk, hogy a népi (részvételi) demokráciának ez az álma csak antiliberális le-

het (l. a TÁRSADALMI SZERZŐDÉS fejezetét a képviseleti rendszer ellen). Ez még pregnánsabban mutatható ki az idézett képviselő úrnál, aki manapság arról értekezik, hogy a liberálisok miért utálják Arany János költészetét (ha ez kritérium, akkor az egyetlen, amely szerint nem vagyok liberális – azt hiszem, a *Holmi szerkesztővel* egyetemben): a frusztrált direkt demokrata útja közvetlenül vezet az antiliberális tábor ultrái közé, ahogy hatástörténetileg Rousseau is a jakobinus rémuralmárok és a populista nacionalisták védőszenjtje lett, holott magányos sétáin ő sem erről álmodozott.

Az 1956-os munkástanácsok mítosza nagyban annak köszönheti máig tartó morális vonzerejét, hogy sem a gazdasági hatékonyság, sem a parlamentáris politika próbatételét nem kellett kiállnia: a szovjet típusú tervgazdálkodásnál, illetve a kommunista rémuralom restaurációjánál látatlanban is többet adott mind a gazdaságát szervezés, mind a szabadságjogok biztosítása terén. Donáth Ferenc volt a termelői önkormányzati ideál legkövetkezetesebb képviselője: a Bibó-émlékkönyvbe írt tanulmánya s a forradalom 30. évfordulójára készülő (halála miatt befejezetlen) írása is erről szól. Kőszeg szavaival: „*Donáth szerint a forradalomban a munkásság igenis megkísérelte a tulajdonviszonyok átalakítását: az állami tulajdont köztulajdonná akarta formálni.*” (1956: A MAGUNK KÉPÉRE FORMÁLT FORRADALOM. 226.) Bill Lomax könyve is ezt, a munkástanácsokon és az önkormányzati modellen nyugvó „igazi” szocialista forradalom képét terjesztette el világszerte, és tette az antikommunista baloldal vágya titkos tárgyává. Mind az 1986-os megemlékezésen, mind az erre emlékező tavalyi minikonferencián központi téma volt az önkormányzati szocializmushoz, a direkt demokratikus (nem reprezentatív!) rendszerhez való viszony. 1986–87-ben a *Beszélő*-kör még nem szakított az '56-os forradalom liberális demokrácián túlmenő vagy azon innen maradó participatív demokráciaeszményével: „A TÁRSADALMI SZERZŐDÉS például egyértelműen a piacgazdaság, a piacon kívüli eszközökkel nem korlátozott magángazdaság mellett foglalt állást. A vállalati szervezeteket azonban – beleértve a nagyobb magánvállalatokat is – az öngazgatás kezébe akarta adni. Beszédés példája ez annak, hogy őrzött meg a maga gondolkodásában a demokratikus ellenzék is – nem népi, hanem szocialista-szociáldemokrata

alapon – harmadikutas – elemeket egészen a rendszerváltásig.” (228.)

Kis János az említett '56-os konferencián 1986-ban így fogalmazott: „*kívánatosnak tartom a legkülönbözőbb fajta önkormányzatok kialakulását annyira, amennyire lehetséges, annyira, amennyire a politikai pluralizmussal és a hatékony piacgazdasággal összeegyeztethető*” (ÖTVENHATRÓL NYOLCVANHATBAN. 1956-os Intézet, 1992. 185.). – Ebben bizony logikai lehetőségként benne van az is, hogy az önkormányzati ideál összeegyeztethetősége a politikai pluralizmussal nem problémamentes (ki ne tudna elképzelni olyan helyi önkormányzatot, mely teljes lakossági támogatással megtiltaná a más vallásúak, a más életformájúak, kiváltképp a más etnikumúak le- vagy betelepítését?); s a munkahelyi demokrácia – munkás-öngazgatás – és a piaci hatékonyság közti harmónia sem eleve elrendezett. Azaz szomorú választásra kényszerülhet a liberális demokrata: liberális lesz-e inkább vagy direkt demokrata? A választás lehet jó vagy rossz, de a szabadság primátusának elvetését legalább annyira lehetne „árulásnak” minősíteni, mint a liberális parlamentáris demokrácia választását a participatív demokrácia amorf-intézményesíthetetlen illúziója ellenében. Én azokat sem nevezném árulóknak, akik nem akarják elveszteni ez utóbbi illúzióikat, csak utópistának, ami mindaddig nem veszedelmes világnézet, amíg nem találkozik valamely fundamentalista antiliberálizmussal, legyen az népi-nemzeti vagy kommunisztikus.

Az árulás témája még egyszer felvetődik Kőszeg tanulmányában: a rendszerváltó radikalizmus feladása a procedurális demokrácia, a jogbiztonság absztrakt elve kedvéért, mely a jogállami garanciákat kiterjeszti a jogállam legádázabb ellenségeire, a totális állam politikai bűnöseire is. „*Amikor a jobboldal követelt – a maga riogató szóhasználatával – igazságtételt, a liberális párt sommásan elutasította azt is, hogy a foglyaikat saját kezűleg halálra kínozza egykori ÁVH-s tisztek bíróság elé kerüljenek. Nem az a baj ezzel, hogy néhány tucat kiöregedett ÁVH-s megúsza a tárgyalást, hanem hogy a felelősségre vonás elmáradása hozzájárult ahhoz, hogy a kommunizmus nevében elkövetett emberiségellenes bűntettek elanekdotázható emlékké szelidüljenek...*” (234.) Itt nem a retroaktivitás jogállami tilalma, hanem az elévülés problémája vetődik fel: sajnos semmi

katartikus élményt – erkölcsi elégtételt – nem adnak azok a sortűzpercek, melyekről Kőszeg is ír, ahol is – a berlini fal gyilkos kiskatonáihoz hasonlóan – egy valóban emberiségellenes nagy politika piti végrehajtóin kéri számon azt, amit a döntéshozóktól még a döntési folyamatot leleplező levéltári anyag teljes nyilvánosságra hozása erejéig sem mernek számon kérni. S bár kétségkívül szadista gyilkos a koncepciók percek vádlottait a tárgyalásra „felkészítő” ávós, ám minek nevezzem azt a bírót, aki tudván tudta, hogy milyen forgatókönyv szerint és milyen módszerekkel kikényszerített vallomás alapján ítélkezik? Ez utóbbi esetben nemcsak a kommunizmus taláros gyilkosai maradtak megtorlás nélkül: a nürnbergi törvények megalkotóit felelősségre vonták a nürnbergi perben, ám azokat, akik e hatályos pozitív törvények alapján ítélkeztek, sohasem. Hogy Kőszeg példáját idézzem: egy fajgyalázásért halálos ítéletet hozó bíró csak akkor követ el justizmordot, ha kiderül, hogy nem is volt zsidó az a fiú, akivel az árja leányzó gyálázta a fajt... Ez talán annál is fontosabb jogfilozófiai dilemma, mint amit Kőszeg idéz: „*törvényt sért-e az, aki törvényt sértő eszközökkel lép fel a törvényt sértő hatalom ellen?*” (RÉG VOLT... 260.) Ha a jogbölcsélet nem is, a morálfilozófia már 2500 éve – Antigoné jeles törvényt sértése óta – tudja a választ: „*az istenek örök, nem változó törvényei*” fontosabbak a polisz mindenkori urainak parancsolatainál. Ám ez a természetjogi moralitás csak erkölcsi ítéletet hozhat: nem a politikai percek elmaradása a baj, hanem az, hogy a morális megítéltetés sem történt meg. Még az a „*kis magába szállás*” sem, amit Kőszeg várna el egy ilyen ítéleteket hozó bírónótól (248.). Számomra minden politikai-prudenciális megfontolás ellenére ez tette morálisan nehezen elfogadhatóvá a szocialista-liberális koalíciót: a jobboldal őrjöngése sem feledtethette el, hogy 1948 és 1988 között azért történtek olyan dolgok, melyek megőrijthették az embereket. És hogy ezeket az őrjító dolgokat ma sem ismerhetjük meg, az 1990 óta minden kormányzat közös felelőssége: a motívumok mások, de az eltussolás-titkosítás mint következmény közös. Itt értek leginkább egyet Kőszeg verdiktjével: „*Napról napra világosabb, hogy a kormány elszabotálja az információs önrendelkezést, az információs kárpótlást biztosító ellenőrzési törvény végrehajtását: az egykori állambiz-*

tonsági iratok zöme a jövőben sem lesz hozzáférhető sem a megfigyelést elszenvedő állampolgár, sem a történeti kutatás számára. A két jogcsorbító törvény – a rendőrségi meg a nemzetbiztonsági – elfogadása során vajon mikor kellett az SZDSZ képviselőjének többet feláldoznia liberális és emberi jogi elveiből, akkor, amikor a hatpárti tárgyalásokon ellenzékiként huzakodott Boross Péter rendőrségi és belügyminisztériumi apparátusával, vagy amikor kormánypártként egyezkedett a tárca nélküli miniszter jogásával?” (NEM TUDJUK, NEM TESSÜK... 1996. november 29. 200.)

Nagyon meggyőző Kőszeg érvelése, midőn az erőszakszervezeteknek nemcsak kormányzati ciklusokon, hanem politikai rendszereken is átnyúló – mondhatni, mindent túlélő – kontinuitásáról ír. A menekültüggyel foglalkozó cikkei a konkrét „case-study”, esetelemzésen túl általános relevanciával bírnak: az erőszak öngazoló logikájának bemutatásával. Pedig ha van népszerűtlen követelése a liberalizmusnak, akkor a menekültek befogadására, emberséges elbírálására vonatkozó igény az: az idegenellenesség vagy legalábbis az idegenektől való félelem azokban a polgártársainkban is tetten érhető, akik humanista felháborodással fogadják a nemzetbiztonsági miniszter vagy a Fradi-drukkerek zsidózását vagy a skinheadek cigányverő akcióit. (IDEGEN FÖLDÖN JÖVEVÉNY című fejezet.)

Ha a politikus Kőszeg Ferenc számára a SZETÁ-tól a Helsinki Bizottságig az emberi jogi ügyek, a legkiszolgáltatottabbak védelme a központi kérdés, akkor a magánember Kőszeg Feri számára a barátság az. Az MSZMP-vel való első hivatalos kapcsolatfelvétel már feszültségeket indukált a szabad demokraták között: „*A megbeszéléseket megelőző »menjünk – ne menjünk« huzakodások közepette az SZDSZ ügyvivői között félreértésekre, nézeteltérésekre került sor... De azért közben voltak olyan pillanatok, amikor némelyikünk úgy érezte: se Fejtő György, se az MSZMP, de az egész politika se ér annyit, hogy mi, régi barátok annyi év után megharagudjunk egymásra.*” (1989. március. 53.) Mintha a koalíciókötést elfogadó („Megadom magam” – Miért szavaztam igennel?) döntés motívumai között is meghatározó volna, hogy ne „szavazzanak szét” a régi barátok, ám egyúttal végérvényesen vége Robin Hood és Little John hatalomellenes szent szövetségének: „*Ellenzékiként az ember; akár a sherwoodi erdőben, azt mondhatta, azt*

tehetette, azt írhatta, amit akart. Egy csapat tagja volt, és megengedhette magának, hogy csak olyanokkal barátkozzon, akiket valóban a barátainak tudott.” (1994. július 14. 184.) Egy évvel később, miként a heti *Beszélő* nekrológiájából kiderül, a hatalom gyakorlása nemcsak olyanokkal való „barátkozásra” kényszerít, akik sohasem voltak – és nem is váltak – barátokká, hanem az azokkal való szembefordulást is kikényszeríti, akik mindig barátok voltak. Kívülről nézve: nüánszok kárhozatos felnagyítása, midőn – Tocqueville-t idézve – „az intellektuális világ-egyetem” túloladaláról fenyegető ordas eszmék ellenében védtelenné váltunk. „*Ván egy lap. Szeretem. Hatalmas örökséget hordozott – marginális szamizdatlappból egy nagy párt keltetőjévé vált. Elevenen akarta tartani az örökséget azon az áron is, hogy szembefordult a belőle lett párttal, halálra sértette legközelebbi barátait... Van egy lap. Gyűlölöm. Hatalmas örökséget hordozott, aztán egy nagy párt keltetőjéből marginális lappá vált. Megbántott barátai pedig keresztbe tettek neki. Aztán már nem is tettek keresztbe.*” (*Beszélő*, 1995. július 6.)

Mintha a sherwoodi erdő mítoszát csak a ha-

lottak őrizhetnék a régi tisztaságában: az ajánlás címzettjei: Nagy W. András és Solt Ottilia s a megemlékezések szereplői: Krassó György és Matolay Magda. És ami számomra az utóbbi évek legmeggrázóbb olvasmányélményét jelentette: a Fekete Éva utolsó éveiről beszámoló HALÁLKRÓNKA. Meg talán az, hogy Kószeg Ferenc cikkei, publikus ágálásai nyomán a menekülttáborok börtönnél is rosszabb körülmények között élő lakói közül legalább a gyermekeket kiengedik néha játszani az udvarra.

Ami meg a mi – emberijog-hívó szabadgondolkodók – játszóterét illeti, az egyre inkább beszűkül. Kószeg Ferenc kötete ezt kiválóan diagnosztizálja: egyre kevesebb a lehetőség, egyre több a kényszer. Arra azonban tőle sem kaptam igazán választ, hogy mit és hol rontottunk el (kiváltképp ők vagy ti, a politikai játszmákban közvetlenül részt vevő liberálisok), s főként mit kellett volna – lehetett volna? – másképp cselekedni. Ahogy azt sem tudtam meg, hogy miképp kell egy publicisztikai cikkgyűjteményről recenziót írni.

Ludassy Mária

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap
és a Soros Alapítvány támogatásával jelenik meg